

Адраджэнне Літвы і польская ідэя¹

Юзаф Гарбачэўскі

Прадмова

Друкуючы шэраг выпадкова акрэсленых думак і разваг пра Адраджэнне Літвы ў дачыненні да Польшчы, я мушу перасцерагчы шаноўных чытачоў, што мая сціпая праца – гэта зусім не нейкі гістарыясофска-палітычны трактат, які б ахопліваў увесь матэрыял, да тычны пытаньня ўсебаковага разгляду стасункаў Літвы да Польшчы. Я стаю на выключна культурным падмурку, гэта значыць бачу ў культуры адзіную крыніцу нацыянальнай незалежнасці, і таму наогул не выказваю аніякіх прэтэнзій, каб прапагандаваць нейкую палітычную ідэю ці апрыйёрна прынятую сацыялагічную тэорыю (*doktryna socyologiczna*). Я стаю па-за сферай палітычна-партыйных змаганняў. Мой голас – гэта хутчэй асабісты заклік да палякаў і разам з тым перасцярога для літоўцаў, а не выказванне катэгарычнай думкі нейкай палітычнай групы. Таму я засяроджваюся на маіх індывідуальных поглядах на літоўскае пытанне, над якім я разважаю незалежна ад тэндэнцый партыйнага эгаізму.

Я хацеў бы звярнуць увагу як палякаў, так і літоўцаў, на асаблівую значнасць дадзенага моманту, калі адбываюцца ўражлівыя метамарфозы ў сферы ўнутранага жыцця дзяржаў і нацый. XIX стагоддзе было стагоддзем палітычных рэвалюцый, трансфармацый манархічнай ідэі. XX стагоддзе пачало сваё панаванне культурнай рэвалюцыяй, ці, як кажуць немцы, – “*Kulturkampf*”. Нацыянальная культура разам з рэлігіяй зараз набывае важнае значэнне. Барацьба нацыянальнасцяў падпарадкаваная адной думцы: абароне нацыянальнай культуры, якая сваёй арыгінальнасцю і адметнасцю гарантуе палітычную незалежнасць. Гэта факт, які нельга аспрэчыць.

Адраджэнне Літвы знаходзіцца ў цеснай сувязі з яе культурным развіццём, натуральны ход якога стрымліваўся шмат стагоддзяў.

¹ Перакладзена паводле: *Herbaczewski, Józef Albin (1905). Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej. Kraków.*

Рэпрэсіі супраць нацыянальнай думкі і бесперапынны ўціск мацнейшых праяваў самабытнай культуры (*kultura indywidualna*) неаспрэчна мусілі выклікаць магутную рэакцыю з боку калектыўнай масы, выхаванай у гэтай культуры і не здатнай без яе існаваць. Гэта рэакцыя непазбежна мусіла стаць палітычным актам, накіраваным супраць усяго, што на самой справе ці толькі ўяўна пагражае культурнай самабытнасці.

Так выглядае генезіс адраджэння этнаграфічнай Літвы.

Я люблю Літву і прагну яе вызвалення, але не магу не бачыць адмоўных бакоў літоўскага нацыянальнага руху ў дадзенай фазе развіцця, не магу не жадаць аб'яднання (у імя адзінай Ідэі) усіх саслоўяў літоўскай нацыі, якія сёння, на жаль, падзеленыя і досыць часта міжсобку змагаюцца. Я прагну (можа быць, занадта паэтычна, неадпаведна духу часу), каб літоўская нацыя складалася не толькі з аднаго сацыяльнага саслоўя, але наадварот, з розных элементаў, індывідуальна адметных, але ідэйна аб'яднаных. Чым больш разнастайная нацыянальная душа, тым больш магутная культура ва ўсіх праявах нацыянальнага жыцця. Раздваенне нацыянальнай душы, а тым больш партыйны ірэдэнтызм (*irredentyzm partyjny*), расцярушвае ідэйную цэласнасць, перашкаджае рэалізацыі Ідэі незалежнасці – як культурнай, так і палітычнай.

Таму таксама, калі я кажу пра літоўскую нацыю, то не маю на ўвазе гегемонію пэўнага класу ці пэўнага саслоўя. Я не заклікаю ні да панавання Народу (*hierarchia Ludu*), ні да валадарства прывілеяванага саслоўя. Наадварот, перажываючы за раздваенне літоўскай душы, я кажу пра неабходнасць адзінства ўсіх саслоўяў, якія сапраўды ствараюць літоўскую нацыю. На маю думку, літвін – гэта не толькі той, хто размаўляе па-літоўску, але і той, хто не ведае старадаўняй літоўскай мовы, аднак адчувае сябе культурна аб'яднаным з супольнасцю душы (Крэшэўскі*, Нарбут*, Юцэвіч*). Аднак гэтае пачуццё лучнасці вымагае ад кожнага літвіна ахвярнасці дзеля супольнай маці – Айчыны, і таму не можа быць платанічна пасіўным.

Панаванне літоўскага Народу, выціснутага са сферы шляхецкай культуры, асабіста для мяне з'яўляецца непажаданым. Чаму? А таму, што ўзаемадзеянне і канкурэнцыя ўсіх саслоўяў, якія ствараюць нацыю, павінны абапірацца на сацыяльную раўнавагу і гармонію. Кожнае саслоўе, якое валодае сілай традыцыі, не можа быць знішчаным ці адсунутым без шкоды для магутнасці нацыянальнага духу. Нацыя мусіць

жыць поўным жыццём, гэта значыць пры ўзаемадзеянні самых разнастайных культурна-сацыяльных чыннікаў. Народная культура – хоць яна неаспрэчна прыгожая і глыбокая – у сацыяльным і палітычным жыцці праяўляецца занадта аднабакова, каб магла ўспрымацца як адзіная праява ўсяго нацыянальнага жыцця. Элементы шляхецкай культуры (натуральна, у сапраўдным значэнні гэтага слова), якімі так пагарджаюць фанатыкі народніцтва (*ludowość*), не могуць быць абсалютна вынішчанымі са сферы нацыянальнай культуры без фатальных наступстваў, якія выклікаюць катаклізмы. Толькі ў аб’яднанні народнай культуры са шляхецкай культурай трэба шукаць сапраўдную, непадробленую нацыянальную Ідэю. У аднасці – моц, у раз’яднанасці – смерць. Народная інтэлігенцыя, якая варагуе са шляхецкай інтэлігенцыяй, не здолее стварыць вялікую нацыянальную культуру, якая б праявілася ў Паэзіі і Мастацтве. Саўдзел літвінскай шляхты ў стварэнні нацыянальнай культуры – гэта няўмольная непазбежнасць, што пачынаюць адчуваць найбольш інтэлігентныя сыны Народу.

Значнасць літоўскага пытання і неабходнасць яго вырашэння ў духу, вышэй згаданым, найбольш моцна мусяць адчуць і зразумець палякі. Таму таксама сёння больш, чым калі-небудзь, як мага ўсебакова трэба асвятляць літоўскі нацыянальны рух, каб з разнастайнасці думак можна было б стварыць аднастайную думку, якая б аблегчыла ўзаемае паразуменне, а ў выніку – і пажаданы “*modus vivendi*”. Няхай прыгнечаныя аб’ядноўваюцца не супраць прыгнечаных, а супраць прыгнятальнікаў!

Мой голас, калі і міне без рэха, застанецца сведчаннем, якое выяўляе неабходнасць паглыблення літоўскага пытання ў навуковых і палітычных даследаваннях. Няведанне – гэта найбольшае зло. Вывучыць этнаграфічную Літву – і толькі потым справядліва яе ацэньваць, без усялякіх апрыёрных пазіцый (*tendencya aprioryczna*). Ахоплены гэтым жаданнем, я пішу дадзеную працу. Шаноўныя чытачы вырашаць самі, ці задаволіў я гэта жаданне.

Усіх жа тых, хто хоча прыпісаць мне шавіністычна-літоўскую нянавісць да Польшчы, я катэгарычна перасцерагаю, што люблю толькі Ісціну, якую я шукаю ва ўсіх праявах калектыўнага і індывідуальнага жыцця, не зважаючы на патрабаванні дагматычнай “мудрасці моманту” (“*mądrość tymczasowa*”). Я стаю па-за сферай палітычнай партыйнасці, таму маю права прасіць, каб маю працу ацэньвалі з беспартыйнай пазіцыі, пазбаўленай ад шкодных звычак сучаснасці і варожай да паклёпу.

Частка I. Стасункі Літвы і Польшчы

Народжаная ідэя, любой вартасці – ці то адмоўнай, ці то станоўчай, – не можа загінуць, не можа быць знішчана. Яна можа згаснуць адразу пасля нараджэння, і можна цешыцца ілюзіямі, што ідэя ўжо не існуе наогул ці належыць да незваротнай мінуўшчыны. Але гістарыясофія нас вучыць, што ідэі мінулых стагоддзяў, запачаткаваныя несвядома – і таму нерэалізаваныя – мусяць адрадіцца ў сучаснасці і будучыні, хоць і адрознымі па сваёй форме, але ідэнтычнымі ў змесце, у бачным следзе. Адсюль вынікае неаспрэчнае падабенства розных эпохаў, якія нагадваюць хвалі мора, прылівы і адлівы вялікага акіяну.

Ужо нельга аспрэчыць, што паміж мінулым і сучаснасцю – хоць і пры вонкавым рознагалосці – існуе пэўная прыхаваная лучнасць, то бок эвалюцыйная безупыннасць індывідуальнай і калектыўнай думкі. Традыцыі, то бок памяць пра мінулае, немагчыма выдзерці з сэрцаў сыноў сучаснасці і падмануць іх ідэяй адмаўлення. Мінулае жыве ў сучаснасці – як неажыццёўлены тэстамент. З гэтым паняццем злучаецца культ герояў даўняй мінуўшчыны, які не спыняе жыць у несканчоным шэрагу пакаленняў – як выхавальнікаў чалавецтва.

Ідэя Вітаўта, які заклікаў да бунту супраць гегемоніі Польшчы і да незалежнасці Літвы, неаспрэчна стала выразам волі мас, якая ў той час яшчэ была неўсвядомленай і толькі ў будучыні мусіла прыйсці да палітычнага ўсведамлення. Яна не была прадуктам адзінокага розуму ці праявай сатрапіства (satrapizm) уладара, бо ўсё ж закранала найбольш істотнае пытанне, датычнае амаль усіх – і зусім не супярэчнае памкненням палітычна свядомага пласту літоўскай нацыі. Таксама гэта ідэя не была выразам памкненняў толькі аднаго моманту, ці – як кажуць некаторыя сацыёлагі – выразам толькі аднаго пакалення. У любым выпадку яна не загінула, хоць падавалася, што нацыя згасла. Наадварот, на працягу шматлікіх стагоддзяў – не зважаючы на вонкавае польска-літоўскае братэрства – яна неаднаразова выказвала сваю актуальную жыццяздольнасць, а ў XIX стагоддзі выявіла нечуваную з часоў Вітаўта сілу. Гэта захаваная актуальнасць ідэі Вітаўта красамоўна пацвярджае здаўна вядомы факт, што геній апырэджае сваю эпоху на некалькі, і нават на шмат, стагоддзяў, і што яго ідэя ажыццяўляецца ў дзеянні, якое адбудзецца толькі ў будучыні.

Калі сказаць па-іншаму, то геній уласнай крывёю піша на душы нацыі няўмольнае *temento* (памятай), якое з'яўляецца катэгарычным наказам для незлічонага шэрагу пакаленняў. Ад гэтага *temento* нацыя абсалютна не можа адрачыся. Бо калі яна не ўвасобіць гэты наказ, то знішчыць сябе і згасне. Нацыя жыве да таго часу, пакуль жывая яе ідэя, якая народжаная ў мінулым і прагне рэалізацыі.

А таму адраджэнне літоўскай нацыі прарочыў ужо Вітаўт сваім гістарычным учынкам, а тым самым прызначыў нацыі крочыць пазначаным ім шляхам. Бо ўжо сам факт існавання нерэалізаванай ідэі (а такой была ідэя Вітаўта), а значыць – таемнай, агульна неўсвядомленай, вымушае ўсю нацыю да разгадкавання яе сэнсу, агучвання яе сутнасці, відавочна, згоднага з духам часу... Геній прадбачыць, і таму з'яўляецца таямнічым прарокам. Геній Літвы прадбачыў будучыню нацыі і таму замацаваў ідэйныя падставы яе існавання. Геній Польшчы прадбачыў будучую небяспеку з боку Літвы, і таму з дапамогай пасярэдніцтва і ўплыву дыпламатычнай уніі караля Ягайлы адсунуў буру на далёкі час. Аднак ідэйны антаганізм паміж Літвой і Польшчай – не зважаючы на часы міру і вонкавага братэрства – захаваўся на шматлікія стагоддзі і ў дадзены момант пачынае праяўляцца ў страшэннай форме. Дыпламатычная Унія – як найвыбітнейшы ўчынак генія Польшчы – зараз пачынае слабець і выяўляць сваю немач. Чаму? А таму, што – як палітычная догма – яна знерухомела ў бяздзейнасці і не развівалася з духам часу, калі ўсё больш часта і назольна выяўляліся пытанні, якія не былі прадбачаны ў момант падпісання уніі, але вымагалі сваёй актуалізацыі. Унія Польшчы з Літвой у той форме, у якой яна зараз абвясчаецца, на думку большай часткі нацыянальна свядомых літоўцаў, ужо неадпаведная і састарэлая. Гэта ўнія мусіць быць адноўленай і супольна змененай згодна з духам эпохі, калі палякі наогул зацікаўлены ў тым, каб захаваць палітычную згоду з літоўцамі.

Геній Міцкевіча быў – калі можна так сказаць – прадуктам культурнага ўзаемадзеяння і канкурэнцыі ляхаў і русінаў з літвінамі, і дзякуючы таму стаў узорам новага тыпу паляка і вестуном новай дзяржавы. Міцкевіч прадбачыў гэты страшны разлом паміж Літвой і Польшчай, і таму абвясчаў Ідэю адраджэння Польшчы Трох Нацый (*Polska trójnarodowa*),² Ідэю аднаўлення федэратыўнай Уніі трох нацый, якія

¹ Ідэя трох складнікаў Польшчы (Рэчы Паспалітай) – уласна Польшчы, Літвы і Русі, праглядаецца ў многіх творах Адама Міцкевіча. Так, у “Пілігрымскай літаніі” ён звяртаўся за падтрымкай адразу да трох святых апекуноў – святога Станіслава (апекуна Польшчы), святога Казіміра (апе-

стваралі Палонію, Літве ж ён варажыў пачэснае пакліканне ў будучай гісторыі славянскага свету. Ён ведаў, што ажыццяўленне ідэі Вітаўта будзе страшэнным ударам для Польшчы. Таму таксама ён няспынна шукаў у гісторыі абедзвюх нацый тую містычную еднасць, якая б замацоўвала распачатую справу. Гэтую містычную еднасць Міцкевіч знаходзіў у прызначэнні (poślannictwie) нацый, што пакутуюць,³ заўчасна вырачаных на згубу, бо яны ўтвараюць сабой “соль зямлі”. У місіі пакутаў захоўваецца ідэя братэрства, як у місіі гвалту – ідэя нянавісці. Ідэю Хрыстовага братэрства трэба супрацьпаставіць ідэі дэманічнага адмаўлення. Палонію (Polonia) – як дасканалы выраз братэрства трох добраахвотна (не прымусова!) аб’яднаных нацый – трэба супрацьпаставіць Нямецкай і Расійскай імперыі – як відавочным сімвалам прыгнятальнай Сілы. Такой мусіць быць адноўленая Унія Літвы з Польшчай.

Міцкевіч выказаў апошняю версію ідэі Вітаўта, гэта значыць, вырашыў гнятлівае пытанне стасункаў Літвы і Польшчы. У ідэі! Не ў дзеянні! Увасабленне палітычнай думкі Міцкевіча залежыць ад добрай волі палякаў ды літоўцаў і наўпрост вымагае тытанічнай велікадушнасці і годнасці, якія падаюцца такімі чужымі ў момант сучаснага разрастання нацыяналістычных жарсцяў.

Літоўцы яшчэ не могуць зразумець Міцкевіча, бо яны яшчэ не зразумелі самы істотны змест ідэі Вітаўта: адносіны Літвы да Беларусі, Латвіі і Расійскай дзяржавы. Яны па-ранейшаму трымаюцца палітычнай аднабаковасці і, здаецца, не хочуць ведаць, што на зямной кулі яшчэ не было дзяржаў і нацый, якія б не заключалі палітычныя кампрамісы ў той момант, калі ім пагражае адзінота сярод моцных ворагаў. Бо і сам Вітаўт, які абвясціў ідэю незалежнасці Літвы, геніяльна марыў пра стварэнне вялікай літоўска-русінскай дзяржавы, якая магла б стаць непрыступнай крэпасцю паміж Масковіяй і Польшчай. Таму ясна, што Літва, у працяглай небяспецы адасобленая ад немцаў і славян, у стане паміж молатам і кавадлам павінна сапраўды ўзважыць свае сілы і моцна задумацца над вялікай праблемай: ці здо-

куна Літвы) і святога Язафата (апекуну Русі). Акрамя таго, у 3-й частцы знакамітых “Дзядоў”, пры апісанні відзення ксяндза Пятра, Польшча алегарычна паказваецца як крыж, які на ўсю Еўропу “распрастаў рамяны, ён з трох народаў, нібы з дрэва трох парод” (пераклад на беларускую мову Сержа Мінскевіча). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

³ Тут маецца на ўвазе пашыраная ў той час у Міцкевіча і яго аднадумцаў ідэя, што сучасная ім Польшча пакутуе за ўсе народы Еўропы і тым самым выконвае своеасаблівую місію, нахштал той, якую выконваў Ісус Хрыстос для ўсяго свету. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

лее яна самастойна вытрываць няспынную барацьбу з усебаковым гвалтам – як палітычным, так і культурным? Ці можа яна быць саманадзейнай у момант найбольшай небяспекі, у момант пералому і катаклізму, калі могуць абрынуцца нават узброеныя ад ног да галавы стомільённыя нацыі? Ці сапраўды яна не шукае саюзніка, з якім яе злучае супольнасць уздыму і заняпаду, трыумфу і пакутаў, супольнасць гістарычнага мінулага і сучасных катаванняў у няволі? На гэтыя пакутлівыя пытанні адказаў Міцкевіч. Яго адказ да гэтага часу яшчэ не быў зразуметы ні літоўцамі, ні палякамі, не зважаючы на тэндэнцыйныя каментары. Бо калі б ён быў зразуметы, то была б пракладзеная сцяжынка да прыходу Мужа, прадказанага прарокам у момант найбольшага болю.

Толькі польская нацыя можа быць саюзнікам літоўскай нацыі. Братэрства гэтых дзвюх нацый зусім не азначае адрачэння ад вольнасці адной нацыі на карысць другой. Такое разуменне братэрства было і застаецца грахам культурна недаспелых польскіх і літоўскіх палітыкаў. Братэрства нацый – гэта ні што іншае, як толькі акт супольнай самаабароны, зрэшты, абапёртай на ўзаемным шанаванні культурных правоў, а разам з тым і палітычных, якія вырастаюць з культуры. Мацнейшая нацыя, саюзная са слабейшай, мусіць абараняць свайго слабейшага таварыша, а разам з тым і клапаціцца пра ўсебаковае развіццё яго сілы, узмацняць саюзніка. Польшча, якая апякуецца Літвой, забылася пра свой абавязак. Літва, якая адраджаецца без чужой дапамогі, слухна нагадвае Польшчы пра яе даўнія правіны.

Міцкевіч, які так пагарджаў духам няволі, што поўзаў – нібы гад – ля ног цара, не мог абвяшчаць братэрства Літвы з Польшчай, зразуметага як “натуральны прыгнёт” (“naturalne ciemięstwo”) мацнейшага над слабейшым. Ён абараняў меншых, варажыў ім славу ў будучыні, ён жадаў уніі толькі тых нацый, якія змагаюцца за незалежнасць, – уніі добраахвотнай, не прымусовай, абапёртай на законе Хрыстовым, а не чалавечым. Ён прадбачыў небяспеку для нацый, колькасна слабейшых, вырачаных дыпламатамі на вынішчэнне; таму прагнуў іх аб’яднання, каб аднасю ідэі прыгнечаных адолець ідэю прыгнэту!

Зразуметае такім чынам братэрства нацый сапраўды з’яўляецца ідэяй блізкай будучыні.

Сёння Літва не можа быць іншай, чым ёсць. Чаму? Перадусім таму, што калектыўная псіхіка (psycha zbiorowa) падпарадкоўваецца няўмольнаму закону эвалюцыі, і ў гэты час яна не можа быць іншай,

хоць можа часова паддацца ўздзеянню іншых чыннікаў. Гісторыя літоўскай нацыі зусім не ўтрымлівае пастаянства тых прычын, якія б мусілі выклікаць моцную рэакцыю Літвы супраць дэспатычнай гегемоніі чужых уплываў. Адроджаная Літва мусіць прайсці перыяд унутранай, то бок палітычнай арганізацыі; яна мусіць ператварыць сваю думку, якая вылучаецца з хаатычнасці разбуранай традыцыі і па-ранейшаму расцярушаная, у нацыянальную ідэйнасць (*ideowość*), якая выяўляе волю ўжо свядомых мас. Адным словам, літоўцы мусіць дасягнуць такога ўзроўню нацыянальна-палітычнай свядомасці, каб магчы зразумець свой стасунак да іншых нацый і абавязак, які паўстае з гэтага разумення. Таму таксама, здаецца, з празмернасці накопленай энергіі яны жадаюць пастаяннай барацьбы, бо гэтая барацьба спрыяе іх усебаковаму ўсведамленню і дае ім магчымасць зразумець саміх сябе. Здаецца, што яны хочуць зразумець сваё стаўленне да Польшчы толькі шляхам барацьбы, і таму вымушаныя бачыць у Польшчы хоць уяўнага ворага, каб супрацьпаставіць яе Літве. Барацьба за супрацьпастаўленне! Барацьба кантрастаў! Сапраўды, быццам бы дзіўны парадокс, аднак, псіхалагічна апраўданы. У душы літоўца неаспрэчна змагаюцца дзве супрацьлеглыя культуры (польская і літоўская). Першая па-ранейшаму трымаецца ў маральна-рэлігійнай сферы, асабліва ў касцёле. Другая ж вылучаецца з паганскай традыцыі, яе мы ўспрымаем як жажлівую, прагнуць помсты. Гэтыя дзве супрацьлегласці альбо мусіць зліцца ў нейкую новую, яшчэ невядомую цэласнасць, альбо вынішчыць адна адну і прывесці да нацыянальнага нігілізму. У гэтай праблеме захоўваецца трагізм стасункаў Літвы і Польшчы.

Літоўцы няспынна падкрэсліваюць сваю культурную адметнасць, на якой яны слухна будуць уласную палітычную надзею. У гэтым падкрэсліванні яны нават нярэдка грашаць катэгарычнай нецярплівасцю да чужой думкі, каб толькі павялічыць сваю нацыянальную адрознасць (*kontrastowość*). Хоць так і мусіць быць у дадзены момант, калі нараджаецца думка Заўтрашняга, бо такі закон нацый у працэсе адраджэння, быццам перапоўненых унутры вагнераўскай музыкой кантрастаў. Адраджэнне чэхаў, харватаў, балгараў і шмат іншых нацый мела такія ж самыя прыкметы ў першай фазе свайго развіцця, якую можна слухна параўнаць з дзяцінствам. Трэба пагадзіцца з гэтым няўмольным наступствам жыцця канкуруючых нацый. У любым выпадку, нікому не зашкодзіць, калі менш культурныя нацыі будуць

маральна і палітычна даспяваць і паступова пазбаўляцца галаслівасці і дзіцячай капрызнасці. Ляманты і нараканні не змяняюць няўмольных законаў эвалюцыі, а палітычнае каламучанне можа выклікаць актыўную рэакцыю ў форме сацыяльнай рэвалюцыі. Нацыі рознымі шляхамі даходзяць да разумення праўды. Літва крочыць адметным ад Польшчы шляхам, тым не менш ідэі Літвы і Польшчы – пры ўсіх адрозненнях – зліваюцца ў магутным маленні пра вызваленне... Хрыстова ідэя злучае абедзве нацыі. Яна нават пераадолее распусту сыноў, што здрадзілі Літве і Польшчы. Хто верыць у ідэю, той павінен адначасова верыць у яе перамогу. Любая боязнь – гэта сведчанне безідэйнай немачы.

Змена непажаданай формы стасункаў Літвы і Польшчы, на маю думку, залежыць не толькі ад культурнай спеласці Літвы, але таксама ў значнай меры ад пазіцыі інтэлігенцыі Польшчы (Polski inteligentnej) да Літвы наогул. Сёння ці ніколі палякі сапраўды мусяць зразумець, што маюць справу не з нейкім “хваравітым бачаннем” (“chorobliwa wizya”), але з надзвычай жыццяздольнай нацыяй, звыклай да небяспекі, моцна загартаванай у барацьбе з перашкодамі, якая ўпарта рэалізуе свае мэты і намеры. Таму мы таксама павінны змяніць сваю бясплодную, часам нават смешную тактыку ў стасунку да літоўцаў, а менавіта – вырачыся сваіх прэтэнзій трымаць літоўцаў на ланцужку выключна польскай нацыянальнай палітыкі, якая кіруецца інтарэсамі, духоўна чужымі Літве. Няхай палякі не дражняць нацыянальныя амбіцыі Літвы падобнымі выказваннямі кшталту: “Палякі **вывучылі** літоўцаў”, альбо “літоўцы не маюць ніякіх здольнасцяў да самастойнасці”, няхай яны не ўжываюць навуку ў палітычных мэтах, што прыніжае годнасць ведаў. Наадварот, няхай яны навучацца шанаваць індывідуальнасць Літвы, тым больш пажаданую ў момант сучаснай пасіўнасці, перанасычаны нудой і халоднасцю, манатоннасцю і беззмястоўнасцю. Няхай яны захочуць прызнаць паўсюдна і заўсёды, наколькі слушныя памкненні літоўцаў, якія зусім не супярэчаць слушным памкненням польскай нацыі, няхай яны не будуць уцягвацца ў выключна літоўскія нацыянальныя справы, не маючы паняцця пра этнаграфічную Літву і яе культурныя і палітычныя патрэбы. Тым самым яны адкупяць гістарычныя правіны, здзейсненыя польскімі ўладарамі супольна з уладарамі Літвы, што аблегчыць узаемнае паразуменне. Няхай палякі імкнуцца (бо маюць да гэтага здатнасць) глыбока пазнаць і зразумець культуру Літвы, а перадусім яе найстарэйшую мову, каб не рабіць ан-

тынавуковыя, то бок тэндэнцыйныя высновы (як гэта зрабіў адзін з выбітных польскіх вучоных), што прыхільнікі паганскай Літвы ў жаданні “ўзвысіць другарадную літоўскую нацыю” папросту стварылі нікчэмныя байкі, якія зараз лічацца дасягненнямі літоўскай культуры. І няхай будзе разбураны гэты абрыдлівы, зняважлівы мур абскурантызму, які вырас на мяжы, што падзяляе дзве нацыі. Паколькі ўсялякае няведанне нараджае толькі нянавісьць. А веды, абапёртыя на любоў да ісціны, робяць нас шляхетнымі, расцярушваюць усялякія страхі і хваравітыя прывіды. Таму трэба пракладаць шлях да ўзаемнага пазнання, каб ідэя Міцкевіча стала рэчаіснасцю. Адным словам, трэба знішчыць крыніцу непаразумення...

І трэба сапраўды належаць да высокай культуры, якая нараджае вялікадушнасць у словах і дзеяннях, каб так сябе паводзіць. Я мушу шчыра прызнацца, што да гэтага часу яшчэ не меў доказаў, якія б пацвердзілі, што большая частка польскай інтэлігенцыі ўжо дарасла да гэтай працы, такой пажаданай у дадзены момант. Я не буду аналізаваць прычыны, якія зводзяць на нішто такую павіннасць; хачу толькі нагадаць тым, хто мяне абвінавачвае ў “грамадскім летуценні”, што яшчэ ў XVI стагоддзі ксёндз Мікалай Даўкша⁴ адчуў і зразумеў становішча літоўскага Народу і ў напамін заклікаў паланізаваную літоўскую шляхту да калектыўнай працы над асветай Народу ў духу яго традыцыі. І чаму гэты голас шляхетнага і сумленнага святара, а разам з тым і абаронцы абяздоленых, прагучаў практычна без рэха, без водгуку ў сэрцах тых, каго ён быў закліканы абуджаць? Чаму ён згінуў у пустэчы душ і абудзіў сумленне толькі найбольш годных, якія, на жаль, занадта позна пачалі працаваць? Сапраўды, сумнае пытанне!

Найлепшыя сыны паланізаванай шляхты Літвы даказалі дзеяннем (асабліва ў першай палове XIX стагоддзя), што жадаюць і ўмеюць любіць літоўскую нацыю. Імёны Тэадора Нарбута*, Юцэвіча*, Крашэўскага*, Кандратовіча,⁵ Яўстаха* і Канстанціна Тышкевічаў* і шмат іншых літоўскі Народ вымаўляе з шанаваннем. Большая

⁴ Даўкша, Мікалоюс (літ. Mikalojus Dauša) (1527–1613) – каталіцкі святар, адзін з пачынальнікаў літоўскага пісьменства. Яго пераклад “Катэхізіса” стаў у 1595 годзе першай кнігай на літоўскай мове, выдадзенай на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага. Зрабіў прыкметны ўнёсак у развіццё літоўскай літаратурнай мовы і яе стылістыкі. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁵ Маецца на ўвазе Людвік Кандратовіч, больш вядомы як Уладзіслаў Сыракомля (1823–1862) – паэт, публіцыст, крытык, перакладчык, этнограф, які паходзіў з Меншчыны і пісаў свае творы па-польску і па-беларуску. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

частка шляхты Літвы ў той час трымалася ў дзіўнай абьякавасці і ў платанічным захапленні сваёй традыцыяй і не адчувала аніякага абавязку да падпарадкаванага ім Народу, і нават асуджала працу найлепшых сваіх братоў. Бо яны не ведалі і не прадчувалі, што ўжо набліжаецца хвіліна заняпаду іх моцы, што на арэне гісторыі неўзабаве з’явіцца Народ і пачне патрабаваць правага суду... Гэтую хвіліну прадчувалі першыя з тых, хто справе адраджэння літоўскай нацыі прысвяціў сваё жыццё (Нарбут). Больш таго, яны патрапілі пад пераслед з боку расійскага ўраду – і таму яны павінны быць узорам і прыкладам для ўсёй літвінскай шляхты. Працуючы сярод Народу і для Народу, яны не баяліся дрэнных наступстваў сваіх учынкаў – асабліва для Польшчы; бо яны ведалі, што добрыя ўчынкі нараджаюць толькі добрыя плады, што адраджэнне Літвы – гэта ўмацаванне Польшчы знутры і звонку. Яны любілі літоўскі Народ, бо былі злучаныя з ім супольнасцю прыроды, культуры, традыцыі, эканомікі і палітыкі – а перадусім паходжання. Гісторыя чалавецтва навучыла іх той ісціне, што нявольніцкая нацыя, хай і звязаная уніяй з вольнай нацыяй, будзе толькі “мяшком пад нагамі” – цяжарам. Польшча патрабуе толькі магутнага саюзніка; з карлікам яна рабіць хаўрус не будзе. Менавіта таму шляхта адчувала яшчэ большы абавязак працаваць над вызваленнем літоўскай моцы з кайданоў няволі.

І чаму толькі зараз нешматлікія прадстаўнікі шляхты Літвы, якія жыўць разам з літоўскім народам, успадкоўваюць дзеянні сваіх сумленных дзядоў? Чаму па-ранейшаму шмат хто кажа пра брыдкія памылкі і недахопы літоўскага народу і не хоча гэтыя памылкі выправіць добрым учынкам і прыкладам? Няўжо мяркуюць, што крытычнай пасіўнасцю яны ўжо выконваюць свой абавязак? І чаго яны баяцца, перад чым дрыжаць? Няўжо перад Ценем-Успамінам даўняй мінуўшчыны, які пачынае засланыць блакіт Літвы чорнай хмарай буры ў прадвесці ранку – свежага, пахучага, напоўненага малітвай падзякі?...

Сапраўды, сумнае пытанне!

Голас ксяндза Даўкшы* да гэтага часу пакутуе ад недачутасці і неразумення. Але, у любым выпадку, у той момант, калі ён прагучаў у першы раз, пачалося прадвесце адраджэння Літвы, нарадзілася патрэба нацыянальна-літоўскай асветы! Напэўна, тыя, хто меў сілу задаволіць гэты голас святара, абьякава ўсміхаліся – і цалкам не прадбачылі, што выказанае слова ўжо не можа згінуць і мусіць увасобіцца ў рэальнае дзеянне.

Чым больш Польшча была абьякавай да галасоў правадыроў і абаронцаў літоўскай нацыі, тым часцей пачалі з’яўляцца вестуны адраджэння Літвы і сваімі заклікамі непакоіць абьякавасць уладароў, якая, зрэшты, дачакалася самай жорсткай помсты ў 1863 годзе, калі літоўскі народ, які наогул не разумеў, што адбываецца, паддаўся царскай агітацыі і падману чаканні шляхты. Няхай жа спыніцца гэтая абьякавасць шляхты ў стасунку да народу, каб памяць пра 1863 год не стала яшчэ больш грозным напамінам, асабліва ў дадзены момант, калі царская ўлада напружвае сваю дыпламатычную сілу, каб літоўскую нацыю зрабіць інструментам абсалютысцкай волі. Няхай прыкладам і перасцярогай будзе Латвія.⁶

Здавалася, што 1863 год ужо цалкам пахаваў у руінах усе нават мары пра адраджэнне Літвы. Але адбылося нешта дзіўнае, цалкам супярэчнае логіцы палітычнага мыслення. Бо менавіта празмернасць пакутаў літоўскай нацыі пачала праяўляцца ў такой моцнай рэакцыі, што нават царская ўлада трывожна задрыжала. Першы раз за шматлікія стагоддзі нацыя прамаўляе ўзгодненым пратэстам, абапёртым на дзеянне...

Інтэлігенцыя Польшчы слухала і па-ранейшаму слухае, аднак не разумее, што адбылося, ці можа толькі паказвае, што не разумее. Замест таго, каб пазнаць і палюбіць гэты братні голас, які калісьці гучаў на полі Грунвальда, які калісьці граміў перуновай магутнасцю *гудаў*⁷ (*gromił gudów potęgowałą mocą*), інтэлігенцыя Польшчы ўсё больш замацоўваецца ў хвілінным эгаізме і па-ранейшаму ігнаруе адну з найбольш моцных праяваў калектыўнага жыцця. А ўжо самы час падумаць пра небяспеку, якая можа паўстаць з празмернасці гэтага вялікадзяржаўнага невуцтва, ужо запознены час зразумець, што Пагоня Літвы імчыць як Нацыя, каб мячом помсты вынішчыць пустазелле здрады, якое прыглушае кветкі вольнасці... І хто ж вымушае да гэтага жахлівага палявання? Тыя, хто прагне асабістай вольнасці, і разам з тым змагаецца з вольнасцю іншых...

⁶ Сфармаваўшыся ў пастаянным змаганні з нямецкімі і польскімі (перадусім у Латгаліі) уплывамі, латышскі нацыянальны рух у пачатку XX стагоддзя, імкнучыся знайсці супрацьпастаўленне усё больш моцным праявам нацыяналізму з боку гэтых народаў, заняў збольшага прарасійскую пазіцыю, дэкларуючы, што ўсе дасягненні латышоў былі здабытыя “выключна пад эгідай расійскага дзвюхгаловага арла”. Адпаведна многія латышскія дзеячы гатовыя былі задаволіцца толькі аўтаноміяй у складзе Расійскай імперыі і былі актыўнымі праціўнікамі польскага нацыянальнага руху, скіраванага на раскол імперыі дзеля дасягнення поўнай палітычнай і нацыянальнай незалежнасці. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

⁷ Тут слова “гуды” ўжыта ў значэнні “чужынцы”. Аўтар вобразна выкарыстоўвае словы са старажытнага жамойцкага заклёну, скіраванага да паганскага бога: “Perkune dievaiti nemušķ žemaiti, mušk guda, kaiŗ ūni ruda” (“Божа Пярун, не бі жамойта, а бі гуда, як рудога сабаку”). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

II

Польска-літоўскія паны здабылі этнаграфічную Літву амаль як трафей праз права хрышчэння, якім палякі зняволілі “сваволю” паганства. Шляхта Літвы, якая добраахвотна дэнацыяналізавалася, усё больш рабілася чужой духу народу – не зважаючы на заклікі і перасцярогі жмені шляхетных мужоў, асабліва святароў, якія ў гэтым фатальным раздваенні нацыянальнай душы адчувалі вялікую небяспеку. І наступствам гэтага адасаблення шляхты ад народу было тое, што народная маса страціла веру і давер да паноў, як да ўяўных правадыроў і абаронцаў. Расчараванне народу расло і мацвалася на працягу некалькіх стагоддзяў, але паколькі не знаходзіла моцнага выразу, то мусіла трыццаць у панурым, загадкавым маўчанні. Гэта страшнае пакіданне ў адзіноце народу сярод ворагаў было пагрозлівай у сваім маўчанні трагедыяй, якая з нейкім будысцім адмаўленнем чакала свайго вырашэння. І ўжо ў XIX стагоддзі народная Літва паўстала супраць шляхецкай Літвы са стыхійнай магутнасцю. Літоўскі народ, які напаў на шляхту, ускосна пагражаў таксама і Польшчы, як апекуну шляхецкай Літвы. І ў гэтых дзеяннях народу не было ніякай “непаслядоўнасці” – ні гістарычнай, ні палітычнай. Гэта быў цалкам натуральны выраз пачуццяў жалю і расчаравання, якія прымнажаліся на працягу доўгай няволі і замыкаліся ў страху нявольніка перад зможнымі панамі. Калі літоўскі народ у першы раз клікнуў: **Я ёсць!** – то якая ж здзіўная боязь пачала агортваць паланізаваных літвінаў і палякаў. Гэта боязь была выразам амаль агульнай і, на жаль, прысутнай і сёння хваробы, якая загадвала абвяшчаць, што нацыя і шляхта – адно і тое ж, што ўсё, што не можа быць ашляхечаным, не заслугоўвае імя нацыі. Калісьці Міцкевіч спрабаваў лекаваць гэтую арыстакратычную хваробу ясным акрэсленнем паняцця нацыі – як **выразу волі ўсіх саслоўяў** (а значыць і сялянства!), аднак, дэмакратызаваная дурная звычайка гэтай хваробы яшчэ не знікла ў польскім грамадстве, дзе абвяшчаецца, што інтэлігенцыя і нацыя – адно і тое ж. Гэтыя два забобонныя паняцці нацыі – як сховішча шляхецтва і матуру інтэлігенцыі – у рэальных дзеяннях, асабліва ў стасунку да народа, праяўляюцца дэспатычна і ствараюць хаатычнае змяшэнне паняццяў і трагікамічную барацьбу эгаізмаў: кансерватыўна-рэакцыйнага і кансерватыўна-прагрэсіўнага. Таму не варта здзіўляцца, што стасунак шляхецкай Польшчы і інтэлігенцка-дэмакратычнай Польшчы да этнаграфічнай

Літвы, што паступова адраджаецца, практычна ідэнтычны. І першая, і другая лічаць літоўцаў якімсьці *qui pro quo* (непаразуменнем). Што гэта такое? – крычаць. Адкуль “яны” ўзяліся? “Наша” гісторыя нас вучыць, што ўжо даўно вымерлі нейкія там “літоўскія дзікуны”! Што гэта за пачвары? Ні інтэлігенцыя, ні шляхта, аднак маюць нахабства называцца нацыяй! Але ж гэта пэўна выбрык прыроды! Зрэшты, плюнем на іх і далей зоймемся нашай “ідэйнай справай”! Бо ведаем, што “вырадкі жывуць нядоўга”....

Гэта абразчык сапраўднай польскай легкадумнасці, якая з мухі робіць слана, а з арла – пеўня, якая малаістотныя пытанні раздзьмухвае да трагічных памераў, а магутныя праявы жыцця прыніжае да ўзроўню драбніцы. І толькі гэтай легкадумнасці трэба падзякаваць за тое, што літоўцы і палякі б’юцца менавіта за тое, ці можа курыца быць арлом, ці не. Замест таго, каб разумна і цвяроза разважаць над вялікімі праблемамі жыцця, замест таго, каб даследаваць прычыны, які выклікаюць часовае зло, і пагадзіцца з няўхільнымі наступствамі жыцця, яны па-ранейшаму пішуць трактаты пра тое, ці прадпісанні мінуўшчыны належаць да абвешчаных, то бок дагматычных ісцін, ці ўсё ж да хлусні “мудрасці моманту”. Фатальнае непаразуменне! Апрыёрныя забароны вымушаюць да сацыяльных і палітычных злачынстваў. Барацьба за прызнанне ці адмаўленне права называцца нацыяй, то бок права на культурна-палітычную самастойнасць, з’яўляецца верхам недарэчнасці. Толькі той мае ўсе правы, хто шмат можа і здзяйсняе шмат жаданняў. Ніякіх правоў не мае толькі добрахвотны нявольнік. Бяда, калі само жыццё пачне спачуваць тым, хто не ўмее жыць разам!

Але няма зла без прычыны. Таму трэба зразумець паходжанне гэтага сапраўды дзіўнага польска-літоўскага непаразумення датычна сутнасці літоўскай нацыі.

Геніяльная польская дыпламатыя ў момант разрыву Уніі (1386 год), і асабліва ў момант яе аднаўлення ў Гародлі (1413 год), калі выкарысталася паразу Вітаўта на Ворскле⁸, ужо загадзя прадбачыла, што неаспрэчная вышэйшасць лацінска-польскай культуры мусіць з цягам часу заняволіць літоўска-русінскую культуру. У духу гэтай катэгарыч-

⁸ Бітва на рацэ Ворскла адбылася 13 жніўня 1399 года, і ў ёй войска Вялікага Княства Літоўскага на чале з вялікім князем Вітаўтам атрымала паразу ад войска Залатой Арды на чале з ханам Цімур-Кутлукам і цемнікам Едыгеем. У выніку паразы праваліліся планы Вітаўта дамагчыся панавання над усёй Руссю, і таму ён быў вымушаны пайсці на збліжэнне з Польшчай. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

най упэўненасці, якая не паддавалася самакрытыцы і таму межавала з пыхай, дзейнічалі ўсе дзяржаўныя асобы даўняй Палоніі. Шляхта Літвы хутчэй спаланізавалася вонкава, чым унутрана; бо яна прыняла толькі знешнія рысы польскай культуры (мову, свецкія звычаі і г. д.), а ў глыбіні душы шляхта засталася літоўца-беларусамі (*litwino-białorusami*). Гэтае раздваенне шляхецкай душы было справай аднабоковай польскай дыпламатыі, пазбаўленай ідэі братэрства, якая пачала праяўляцца толькі пасля падзелаў Польшчы. Унутрана шляхціч быў цесна з'яднаны з літоўскай зямлёю, насычанай яго ўласнай крывёю, якая захоўвала прах тых, хто перадаў яму традыцыю шляхетнасці, то бок правадырства над нацыяй; знешне ж ён быў з'яднаны з жыццём сталіц Кракава і Варшавы. Гэтая падвоенасць асобы паступова ўзмацнялася і прывяла да жахлівых трагедый узаемна канфліктных супярэчнасцяў. Імкненне да гарманічнай еднасці стала амаль агульнай патрэбай, асабліва для розумаў, найбольш свядомых і абазнаных у гэтым пагрозлівым становішчы. Раздваенне шляхецкай душы найбольш моцна праявілася ў геніі Міцкевіча, які, здаецца, быў пакліканы на тое, каб трагедыю шляхты вырашыць у духу ідэі аб'яднання. Гэтымі вонкава парадаксальнымі словамі я хачу завяршыць сваю думку, якая з'яўляецца ключом для адгадкі Міцкевіча, якога яшчэ не зразумелі ні палякі, ні літоўцы – толькі таму, што яго творчасць ацэньвалася і ацэньваецца з пазіцый нацыяналізму, і цалкам ігнаруюцца сінтэтычныя элементы, якія выяўляюць наднацыянальныя думкі ў дачыненні да сённяшняга паняцця нацыянальнасці. Гэтага роду непаразумеўнае мусіла прывесці да амаль агульнага пераканання, што Міцкевіч усяляў (*głosił apoteozę*) толькі палякаў – літоўскіх і ляшскіх, і цалкам ігнараваў культуру этнаграфічнай Літвы (з якой ён, зрэшты, чэрпаў скарбы паэзіі, як сведчаць “Дзяды”, “Гражына”, “Конрад Валенрод”). Міцкевіч не тое што ніколі не ўсяляў такога роду польскасць, наадварот, ён прапагандаваў ідэю еднасці трох незалежных і вольных нацый не ў імя ўласных інтарэсаў, але ў імя любові Хрыстовай, якая вызнавалася як літвінамі, так і палякамі. Адсюль лагічна вынікае, што Міцкевіч, які няспынна казаў пра трохнацыянальную Польшчу, не мог адмаўляць ні Літве, ні Русі ў тых самых правах, якімі карыстаецца польская нацыя. Я мушу яшчэ моцна падкрэсліць той факт, што вясцун Адам ніколі не атаясамляў паняцця шляхецтва з паняццем нацыянальнасці, наадварот, упарта сцвярджаў, што нацыянальная ідэя павінна быць выразам волі ўсіх саслоўяў, з якіх ствараецца на-

цыя, пра літоўскі ж народ ён казаў з вялікім прызнаннем і прадказваў яму вялікую місію ў гісторыі славянскага свету.

Таму, паводле Міцкевіча, літвінская шляхта не абавязкова мусіць быць духоўна раздвоенай. Наадварот, яна павінна супольна працаваць з народамі, які абуджаецца, дзеля ўзвышэння нацыянальна-літоўскай культуры, каб Літва дасягнула такога ўзроўню сваёй моцы, які б сапраўды гарантаваў трываласць федэратыўнай уніі з Польшчай. Літоўскі народ, як новы чыннік, – гэта той элемент, які адраджае спольшчаную шляхту, яна існуе і мусіць існаваць, хоць бы ў якасці жывой супрацьлегласці паняцця літоўскай нацыянальнасці. Шляхта, якая жыве разам з гэтымі народамі, абавязкова зразумее свае абавязкі і ў імя справядлівасці будзе іх выконваць. Я веру ў добрую волю літвінскай шляхты, а перадусім веру, што перамога здаровы розум літвіна, а не польская фантазія.

На жаль, гэта забабоннае паняцце літоўскай нацыянальнасці як ідэнтычнай з паняццем польскай нацыянальнасці па-ранейшаму захоўваецца ў шырокіх сляях польскага грамадства дзякуючы вартаму здзіўлення кансерватызму пераважнай часткі кіраўнікоў публічнай думкі. Літоўскай нацыі (відавочна адметнай ад польскай нацыі) няма і быць не можа толькі таму, што польскія палітыкі не ўяўляюць сабе яе існавання. А паколькі няма літоўскай нацыі (існуе толькі жменька “літваманаў”) – так разумеюць справу паважання польскія публіцысты – то відавочна нават і мовы не можа быць пра нейкія правы гэтай няяснай нацыі. Літва належыць нам (каму? паважаным польскім рэдактарам?) ідэйна і адмовіцца ад яе мы не можам – не зважаючы на галашэнні літоўскіх хуліганаў, якіх нацкоўвае на нас царскі ўрад.

Такога роду “палітыку фантазій” (“polityka fantazyj”) ажыццяўляюць паважання польскія журналісты.

Але варта азнаёміцца з гэтымі “ідэйнымі прывілеямі” (“ideowe przywileje”) палякаў у Літве. Як я ўжо згадваў, знешняя польскасць літвінскай шляхты – зусім не “ідэйная прывілея” Польшчы. Гэтай напышлівай прэтэнзіі запырачы ў варшаўскай “Праўдзе” (“Prawda”*) у 1904 годзе шляхціч Доўсін ад імя шматлікіх шляхцічаў Літвы. Культура этнаграфічнай Літвы (народу) таксама не ўтрымлівае ў сабе гэтых “ідэйных прывілеяў” – нягледзячы на ганарыстыя меркаванні і сафістычныя доказы некаторых польскіх гісторыкаў і этнографіаў. “Ідэйныя прывілеі” палякаў Літвы наогул не даюць падставаў для такога роду дэспатычных прэтэнзій, паколькі мусяць быць

ураўнаважанымі з прывілеямі літоўскай нацыянальнасці. Таму трэба падкрэсліць, што так званыя “ідэйныя прывілеі” палякаў у Літве належаць да твораў фантазій польскіх журналістаў.

На Міцкевіча тут не варта спасылацца. Бо ён першы сцвердзіў, што існуе літвінская нацыя, а таму ўжо гэтым самым моцна скрытыкаваў прэтэнзіі польскага эгаізму. Калі ён абвясціў “Літва, мая айчына!” – то выразна перасцерагаў палякаў, каб не атаясамлялі Літву з Польшчай, каб свае “прывілеі” ўраўнаважылі з прывілеямі літвінаў.

Сцверджанне Лялівы (Leliwa)⁹, што Віленскі ўніверсітэт як быццам “здзейсніў канчатковую паланізацыю шляхты Літвы” ў плане свядомасці, не заслугоўвае даверу.¹⁰ На маю думку, у Віленскім ўніверсітэце, дзе паглыблялася нацыянальная свядомасць найвыбітнейшых сыноў шляхты, літвін зусім не атаясамляўся з палякам. Наадварот, паняцце літвінскасці было пастаўленае нароўні з паняццем польскасці, ці, кажучы інакш, прынцып уніі, выказаны ў словах “роўныя з роўнымі”, быў узнесены да святой каштоўнасці. Доказам таму няхай будзе дзейнасць літвінска-польскай эміграцыі, якая найлепш засведчыла адметнасць (і нават пэўнага роду адзіноту) літвінаў у стасунку да палякаў, асабліва фактам заснавання ў Парыжы “Літоўскага таварыства”* (да якога належаў таксама і Міцкевіч). Калі эміграцыя з Літвы, выхаваная пераважна ў Віленскім універсітэце, так відавочна і рашуча выявіла сваю адметнасць, то зразумела, што здзейсненая “паланізацыя Літвы” была толькі найвышэйшай праявай літвінскай культуры¹¹ ў чужой форме. Літвін унутрана (як характар, тып) адчуваў сябе адметным ад паляка; толькі некаторыя знешнія праявы яго душы, асабліва мова, рабілі яго вонкава прыпадобненым да паляка. Польска-літвінскі патрыятызм быў толькі выразам супольнай палітычнай нядолі, ён ніколі не быў услаўленнем спрадвечна польскай думкі. Літву, гвалтам далучаную да царскай дзяржавы і адарваную ад Польшчы, агарнуў жажлівы страх датычна пагрозлівай будучыні, якая не прадказвала нічога суцяшальнага. Гэты страх нарадзіў цалкам натуральную сумоту па Польшчы – як адзінай выратавальніцы. У душы

⁹ Граф Лелива (1896), *Положение литовского народа в русском государстве*. Шамокин: “Литовск. лит. о-во” в Соединенных Штатах Сев. Америки. – *Заўвага аўтара*.

¹⁰ Пад псеўданімам “граф Ляліва” пісаў уладальнік гэтага радавога герба Антоній Тышкевіч (1866–1919) – віленскі прадпрымальнік, публіцыст і калекцыянер. – *Заўвага навуковага рэдактара*.

¹¹ Літвінская культура, несумненна, утрымлівае ў сабе таксама і элементы польскай культуры, якія, аднак, не з’яўляюцца паноўнымі, чаму найлепшы доказам ёсць сам характар шляхціца Літвы, адметны ад польскага. – *Заўвага аўтара*.

літвінскага шляхціча, ахопленана амаль безнадзейным смуткам, які мяжуе з распаччу і чаканнем нейкага цуда, пачаў адбывацца сапраўды дзіўны працэс на рамантычна-пачуццёвым фоне. Шляхта Літвы за-сумнявалася ў сваіх сілах. Празмернасць пакутаў нарадзіла ў шляхецкай душы містычную веру ў пасланніцтва Польшчы (Тавянскі*), якую сёння самі палякі далікатна ігнаруюць. Кажучы коратка, Польшча стала адзінай надзеяй змардаванай шляхецкай Літвы, якая дарэмна клікала на дапамогу ў вызваленні з бязлітаснай няволі. Але ніколі яна не стала “новай” айчынай літвінаў.

Такі генезіс гэтага пачуццёвага польска-літвінскага патрыятызму, які па сённяшні дзень захаваўся ў лагодных і чулівых душах. У сумоце Літвы па Польшчы – як выратавальніцы – праяўляецца хутчэй ідэя пакутлівай літвінскай шляхты, чым “здзейсненая паланізацыя”. Насуперак уяўнаму атаясамленню літвінскасці і польскасці, у голасе пакутлівай шляхецкай Літвы, які перадаваўся польска-літвінскім пакаленням у працах і дзеяннях Тавянскага, Аляшкевіча*, Кандратовіча (Адынца¹²), Нарбута* і многіх іншых, гучаць нейкія новыя ноткі, амаль цалкам невядомыя, і нават часам чужыя для польскай душы, што зараз так упарта рэагуе супраць “раскудлачанай” (“rozczochrany”) містыкі нават так “здарава” – па-літвінску – мыслячага чалавека, якім быў вяшчун Адам.¹³

У якасці рэзюме вышэйшых развагаў пра паняцце літоўскай нацыянальнасці я сцвярджаю:

1) паланізацыя літвінскай шляхты была толькі знешняй, ніколі яна не была ўнутранай, духоўнай – нават пры культурным супрацоўніцтве літвінскай і польскай шляхты; доказам таму адметнасць характару літвінскага шляхціча;

2) польскі патрыятызм літвінскай шляхты быў і з’яўляецца толькі выразам яе памкненняў да палітычнай незалежнасці пры саўзеле Польшчы – як адзінага яе саюзніка, ніколі ён не быў апраўданнем палітычнай ідэі Польшчы, ці адмаўленнем ад “старой” айчыны і прызнаннем “новай”; доказам таму яўнае праяўленне з боку значнай часткі літвінскай шляхты сваёй нацыянальнай адметнасці;

¹² Адынец (Одуніес) Антоній Эдвард (1804–1885) – польскі рамантычны і неакласіцысцкі паэт, перакладчык. Паходзіў з Ашмяншчыны. Падчас навучання ў Віленскім універсітэце быў сябрам Таварыства філарэтаў. Атаясамленне Адынца з Кандратовічам, відаць, адбылося праз памылку. На самай справе сапраўднае прозвішча Кандратовіч меў не Антоній Адынец, а Уладзіслаў Сыракомля. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹³ Калі хто захоча паставіць пад пытанне “здаравае” мысленне Міцкевіча, няхай найперш уважліва перачытае яго “Палітычныя артыкулы”. – *Заўвага аўтара.*

3) “ідэйныя прывілеі” Польшчы цалкам ураўнаважваюцца “ідэйнымі прывілеямі” Літвы – як нацыі; доказам таму пратэст шляхціча Доўсіна супраць распараджэння літвінскай шляхтай як уласнасцю Польшчы;

4) раздваенне нацыянальна-літоўскай душы, здзейсненае пры польскім пасярэдніцтве, мусіць быць спынена; неабходнасць гэтага абумоўлена тым, што шляхце пагражае царскі ўрад, які намагаецца здабыць народны рух для русіфікацыйных мэтаў.

Гэту “нацыянальную апалогію” шляхты я напісаў толькі таму, каб давесці, што літвінская шляхта не адарвалася на векі вякоў ад літоўскага народу, наадварот, яна захавала ідэйную лучнасць з ім (сёння, на жаль, яшчэ практычна неўсвядомленую), якая ў нейкі момант можа стаць рэальнай неабходнасцю звароту да “крыніцаў літоўскай душы”. Таму я таксама прынамсі коратка акрэсліваю гісторыю адраджэння народнай Літвы, каб літвінскі шляхціч мог даведацца пра пакуты свайго брата за няздзейсненыя правіны, пра яго памкненні, прагненні і сумоты, скаргі, нараканні, а нават і абразы ў бок усёй шляхты Літвы – каб ён мог пазнаць глыбіню душы селяніна і сардэчна заклікаць: “Ты са мною, я з табою! Будзьма разам змагацца для добра нашай каханай Літвы!”

Аднак перад тым я павінен зрабіць некалькі важных, прынцыповых заўваг датычна народнага руху наогул і польска-літоўскай Уніі паасобку.

III

Сапраўды дзіўны той факт, што ідэя народнай Літвы фактычна нарадзілася ў сэрцах найлепшай часткі літвінскай шляхты, якая сваёй дзейнасцю спрыяе ўз’яднанню шляхты з народам у недалёкай будучыні. Гэта выразны доказ “доўгатрываласці” думкі, выказанай у мінулым, але, на жаль, нерэалізаванай у сучаснасці – хоць яна па-ранейшаму захоўвае актуальнасць. Голас Даўкшы*, Шырвіда* і шматлікіх іншых абаронцаў народнай Літвы быў пачуты толькі на світанку XIX стагоддзя (гэта значыць, у эпоху ўзгадвання памылак даўняй мінуўшчыны і містычнага сузірання, народжанага памкненнем да хрысціянскай Еднасці). Толькі тады ён стаў нейкім пакутлівым “пытаннем сумлення” для тых з асяроддзя шматлікай шляхты, хто адчуў і зразумеў ненармальнасць свайго стасунку да народу – і без дапамогі

прароцтваў здолеў зрабіць з гэтага разумення сумныя прагнозы на будучыню. Шляхціч па крыві і косці, Сіманас Доўкантас* (1793–1864), выхаванец Віленскага ўніверсітэта, быў першым выразнікам народнай ідэі ў Літве. Замест таго, каб распаўсюджваць паланізатарскія ідэі (згодна з цверджаннем графа Лялівы) і пісаць свае каштоўныя навуковыя працы па-польску, гэты паважаны муж меў адвагу ўраўнаваць літоўскую мову з польскай, нязломна працаваць над яе літаратурнай апрацоўкай і, больш таго, не лічыў ганебным “марыць” пра стварэнне Літоўскай акадэміі навук. І здаецца, што я не адарвуся ад рэальнасці, калі скажу, што ва ўчынках Доўкантаса прамаўляла абуджанае сумленне шляхты Літвы, якая шмат стагоддзяў была аслепленая каставым эгаізмам і пагарджала нешляхецкімі праявамі жыцця. Маю гіпотэзу пацвярджае той вядомы ўжо факт, што заклік Доўкантаса знайшоў водгук у сэрцах найвыбітнейшых прадстаўнікоў шляхты (Дыянісія Пошкі-Пашкевіча*, Сымона Станевіча*, Юзафа Рупейкі*, Ваўжынца Івінскага*, Валяр’яна Загурскага*, Ежы Плятэра*, Аляхновіча*, братоў Юшкевічаў¹⁴ і многіх, многіх іншых, якія сваёй працай, асабліва на ніве літоўскай літаратуры, пацвердзілі ідэю першага гісторыка этнаграфічнай Літвы. Голас нацыянальна апрытомнеўшай шляхты пачаў заклікаць народ, каб той адгукнуўся словам любові і ўз’яднання. Але народныя масы, замкнёныя ў цямніцы паншчыннай няволі, адказалі пакутлівым уздыхам, дзе выявілася празмернасць крыўдаў і скаргаў, якія былі апетыя Антоніем Драздоўскім (Страздзісам) (1763–1833)¹⁵ у “Песнях сіраты”¹⁶ (“Seratos giesmes”) і ў узвышаным касцельным гімне “Укленчым!” (“Pulkim ant kelių”)¹⁷. У любым выпадку, гэты натхнёны любоўю голас найлепшых шляхецкіх сыноў, якія прамаўлялі да народа, не знік без наступстваў. Бо гэты заклік Доўкантаса* падтрымаў сапраўдны сын народа, Мацей Валанчэўскі*

¹⁴ Маюцца на ўвазе браты Юшкевіч (Юшка) Антон (літ. Antanas Juška, пол. Antoni Juskiewicz) (1819–1880) і Юшкевіч Іван (літ. Jonas Juška, пол. Jan Juskiewicz) (1815–1886) – літоўскія этнографы, збіральнікі і выдаўцы літоўскага фальклору і абрадаў. Таксама займаліся вывучэннем літоўскай мовы. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹⁵ Драздоўскі (Страздзіліс, Страздас) Антоній (літ. Antanas Strazdelis ці Antanas Strazdas, пол. Antoni Drozdowski) (1763–1833) – каталіцкі святар і літоўскі паэт. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹⁶ Відаць, маецца на ўвазе верш А. Страздзіліса “Giesmie ape Sieratas” (“Песня пра сіроты”). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹⁷ “Укленчым” (“Pulkim ant kelių”) – касцельны літоўскамоўны гімн аўтарства Антанаса Страздзіліса, які быў упершыню апублікаваны ў 1814 годзе ў зборніку “Песні свецкія і духоўныя” і захоўвае актуальнасць да сённяшняга дня. Выконваецца перад імшой. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

(1801–1875), як у сваёй апостальскай, так і літаратурна-грамадскай дзейнасці (асабліва як аўтар “*Žemaičių vyskupystė*” і “*Palangos Juzė*”¹⁸). І зноў, не баючыся закіду ў парадаксальнасці, я павінен пацвердзіць той факт, што ў асобах Доўконтаса і Валанчэўскага шляхецкая Літва аднавіла даўняе паяднанне з народнай Літвой. Учынкі гэтых двух мужоў, адмыслова здзейсненыя ў імя адраджэння Літвы, павінны быць прыкладам для народна-літоўскай і шляхецка-літвінскай інтэлігенцыі. Сапраўды, паміж Доўконтасам і Валанчэўскім існавала непаразуменне выключна прыватнага характару, але ніколі паміж імі не было непаразумення ў сферы нацыянальнай ідэі – не зважаючы на пасквілі ананімных літоўскіх шавіністаў, якія намагаліся дыскрэдытаваць асобу біскупа-літвіна.

Ідэя заходнееўрапейскага нацыяналізму, засвоеная каля 1820 года на руінах імперскай ідэі, абвешчанай Напалеонам, несумненна мусіла найперш паўздзейнічаць на розумы адукаванай шляхты Літвы (бо літоўскі народ – як я ўжо згадаў – быў увязнёны ў цяжкія няволі) і абудзіць у ёй прыхаванае пачуццё адметнасці,¹⁹ што аблегчыла б разуменне стаўлення шляхецтва да нацыянальнасці. Я наважваюся сцвярджаць (не баючыся абвінавачванняў шавіністычнай часткі літоўскай інтэлігенцыі), што ідэйныя падставы (ці то фундамент) сучаснага нацыянальна-літоўскага руху стварыла менавіта тая частка шляхты, якая зразумела сваё сапраўднае, рэальнае (не фантастычнае!) культурнае пасланніцтва сярод народа. Ужо сам факт, што народна-літоўская інтэлігенцыя адчула і зразумела ва ўчынках і працах Даўкшы*, Доўконтаса, Пошкі* і шмат іншых шляхцічаў ідэю народнай Літвы, цалкам пацвярджае маю думку, што ўз’яднанне шляхты з народам не толькі магчымае, але і неабходнае.

Пасля ліквідацыі прыгонніцтва прачнуліся тры народы: польскі, літоўскі і русінскі. Гэтае прачынанне народнасці было неспадзяванай падзеяй для вузкалобых і абмежаваных гісторыкаў, якія дзеля праслаўлення сваіх закаранелых сімпатый часта фальсіфікавалі гісторыю “несімпатычных нацый” (“*niesympatyczne narody*”). Бо яно вымушала розумы, якія заплеснелі ў распусным кансерватызме, пераглядаць гістарычныя паняцці і вырашаць чужыя для гэтага кансер-

¹⁸ Маюцца на ўвазе найбольш вядомыя творы Мацея Валанчэўскага – выдадзенае ў 1848 годзе гістарычнае даследаванне “Жамойцкае біскупства” (“*Žemaičių vyskupystė*”) і надрукаваная ў 1867 годзе аповесць “Юзе з Палангі” (“*Palangos Juzė*”). – *Заўвага навуковага рэдактара.*

¹⁹ Асабліва падкрэсліваю, што па-ранейшаму кажу пра найлепшую частку літвінскай шляхты. – *Заўвага аўтара.*

ватызму праблемы, што з жахлівай сілай пачалі вылучацца з цемры мінуўшчыны. Народнае пытанне ў Польшчы стала найбольш страшнай праблемай, ад вырашэння якой сапраўды залежыць палітычная вольнасць усёй нацыі. Эгаістычныя ідэалы шляхты, абапёртыя на недаразумелай традыцыі, збанкрутаваліся пад націскам волі народнай масы, якая дамагалася грамадзянскіх правоў (*uobywatelnienie*) нароўні з прывілеяваным саслоўем і перагляду палітычных ідэй, нязгодных з духам часу. Раздваенне нацыянальных паняццяў стварыла хаос недарэчных змаганняў, якія адбываліся пераважна дзеля абароны сацыяльна-традыцыйных звычак. Адным словам, прачнуўшыся, народ сілай сваёй волі разбурыў даўняе паняцце нацыянальнасці і дагэтуль яшчэ трымае ў аблозе пагружаную ў мінулае думку, якая змагаецца ў імя каставых прывілеяў. Але ў кожным выпадку нацыя мусіць жыць поўным жыццём, гэта значыць, у разнастайнай еднасці ўсіх элементаў, якія ствараюць нацыянальную душу. Бо калі яна будзе імкнуцца жыць напалову, то тым самым нацыя выракае сябе на пагібель, як стаячая вада. У вялікі акіян, празмерна перанасычаны горыччу, паранейшаму плыве слодыч рачных вод, аднак ніхто не можа сказаць, што еднасць горычы і слодычы прыгнятае веліч акіянінскіх хваль, якія змагаюцца з пахмурнай загадкаваасцю неба... У нацыянальную душу, якая падобная на вялікае мора, паранейшаму плывуць ціхія і бурлівыя воды рэкаў, струменяў і ручайкоў, аднак ніхто не асмельваецца крычаць, што толькі маленькі струменьчык, які гіне ў прасторах мора, папраўдзе з'яўляецца нацыянальнай душой. Толькі тая нацыя жыве ў велічы і магутнасці, якая разнастайнасць элементаў сваёй ідэі здольная ўшанаваць у індывідуальным іх развіцці. Разнастайнасць дае поўнасць жыцця, манатоннасць жа забівае сваёю нудою, жабрацтвам (*lazzaronizm*) банкруцтва і выраджэння. Таму таксама адраджэнне трох народаў (польскага, літоўскага і русінскага) – як умацаванне душы трох нацыянальнасцяў – не можа быць экстравагантнасцю (*anaturalność*), ні таксама справай “індывідуальнага розуму”, які жадае нейкай помсты ў імя “пакрыўджанай мегаламаніі”...

Народнае пытанне ў Польшчы прадбачылі ўжо Міцкевіч (асабліва ў трэцяй частцы “Дзядоў” і ў артыкуле “Пра вялікі рух народаў”²⁰) і Касцюшка ў сваіх дзеяннях, сёння, на жаль, прызнаных толькі павярхоўна

²⁰ “O wielkim ruchu ludów” – відаць, аўтар мае на ўвазе артыкул “Пра памкненне народаў у Еўропе” (“O dążeniu ludów w Europie”), апублікаваны А. Міцкевічам 12 красавіка 1833 года ў часопісе “Pielgrzym Polski”. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

і занядбаных у эвалюцыйным жыцці польскай нацыі. Бо тыя, хто няспынна галасіць пра народную асвету, пра нацыянальную еднасць у імя тэндэнцыйна зразуметай ідэі Касцюшкі, – тыя самыя, хто з празмернасцю псеўда-патрыятычнай экзальтацыі апранаюцца ў сялянскія “пёры паўлінаў” (“*rawie pióra*”) і ў закапанскія кажухі (*serdaczki*), насамерч з’яўляюцца найбольшымі ворагамі народнага адраджэння, бо з нечуваным шалам (які, між іншым, з’яўляецца выразам культурнай недаспеласці) змагаюцца з народным рухам у Літве. Я не скарджуся, а пацвярджаю той факт, што ідэяй Касцюшкі ў Польшчы захапляюцца платанічна.

Вырашэння народнага пытання ў Польшчы можна дасягнуць толькі праз здаровае (не сентыментальна-мройлівае) разуменне ідэі Міцкевіча і Касцюшкі, якое праявіцца праз моцны рух – хутчэй ціхі, чым галаслівы. Саўдзел народу ў нацыянальна-палітычным жыцці неабходны, яго немагчыма пазбегнуць. Але ж гэты саўдзел не хочучь дапусціць прывілеяваныя саслоўі дзеля захавання сваёй гегемоніі, якой яны хочучь і сёння карыстацца. Народ вымагае перагляду даўніх трактатаў, якія калісьці былі падпісаныя дзеля захавання прывілеяў, а сёння стрымліваюць натуральнае развіццё народнай псіхікі. Сучаснасць выпраўляе мінулае. Даўняя унія мусіць быць санкцыянаваная воляй народу, каб валодаць сапраўднай палітычнай вартасцю. Адсюль паўстала фатальнае польска-літоўскае непаразуменне датычна сутнасці Уніі Літвы з Польшчай, якая атаесамляецца з трыумфам польскай ідэі, скіраванай на эгаістычныя мэты польскай нацыі. На думку польскіх гісторыкаў, Літва – гэта толькі правінцыя Польшчы, “вышкаленая” на ўзор Мазовіі. Таму таксама яна мусіць быць адвечным інструментам нацыянальна-дэмакратычнай польскай ідэі.²¹ Так ці інакш, на маю думку, літвінская шляхта сапраўды павінна праявіць гэту “вышкаленую” палітычную спеласць і з усіх сіл аспрэчыць пыхлівыя прэтэнзіі польскіх палітыкаў, якія папросту абражаюць асабістую годнасць шляхціча Літвы, які ніколі не быў нявольнікам Польшчы, а толькі вольным саюзнікам.²² Калі шляхта гэтага не зробіць, то яна сапраўды заслужыць пагардлівае прозвішча, якім называюць тых, хто не ўмее абараняць асабістую годнасць. Гэтую

²¹ Тут я прыводжу праграму польскай нацыянальна-дэмакратычнай партыі, якая прызнае **культурную незалежнасць** Літвы, але недарэчна пры гэтым вынішчае яе са сферы **палітычнай незалежнасці**, якая, аднак, з’яўляецца **вынікам** культурнай незалежнасці. – *Заўвага аўтара*.

²² Хоць некаторыя польскія гісторыкі і сцвярджаюць, што Унія **не была** створаная паводле прынцыпу роўнасці. – *Заўвага аўтара*.

годнасць літвінскага шляхецтва прыёме народ у сваім дзеянні, што пакрые шляхту ганьбай.

“Праблема польска-літоўскай Уніі не была ад пачатку такой проста і лёгкай, як гэта знешне выдаецца. Было спрэчным, хто з дзвюх нацый валодае большымі шанцамі на самастойнасць, хто ўрэшце будзе панаваць. Вітаўт імкнуўся вырашыць пытанне ў духу, прыхільным для Літвы. Ён увасобіў свой геній у дзяржаўніцкай ідэі Літвы, ён марыў пра стварэнне на Усходзе магутнай незалежнай дзяржавы. На гэтым шляху ён сустрэў супраціў Польшчы – менавіта тых самых магнатаў, якія прывялі да Уніі Польшчы з Літвой...”

Па словах доктара А. Шэлянгоўскага*, аўтара працы пад назвай “Рост польскай дзяржавы ў XV–XVI стагоддзях”²³ (“Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w.”), раней (а значыць і сёння) існавала палітычнае суперніцтва Літвы з Польшчай. Традыцыя польскага магнатства нязменна захоўваецца па сённяшні дзень, хоць яна ўжо і не з’яўляецца праявай сучаснага грамадскага руху. Менавіта гэты фатальны палітычны кансерватызм перашкаджае больш глыбокаму разуменню сутнасці польска-літоўскай Уніі, калі б яна магла быць дапоўнена цалкам новымі нацыянальнымі элементамі.

“Цяжучая гісторыя часта апырэджвае наша палітычнае ўсведамленне. Паводле ўчарашняга досведу мы мяркуем пра сённяшнія праявы. Да новых пытанняў, у якіх польская грамадскасць яшчэ не здолела зарыентавацца, належыць абуджэнне літоўскай і беларускай нацыянальнасцяў пад расійскім панаваннем...”

“...Калі паўстала векапомная Унія, нікому і не сніліся такія надзённыя сёння праблемы, якія сёння робяць столькі неспакою. Але калі мы не хочам, каб Унія была пахаваная назаўсёды – ужо не рукамі нашых палітычных далакопаў, а нашымі ўласнымі рукамі – то, калі ў свой час мы прызнавалі пэўныя правы літоўска-беларускай шляхты, то мусім зараз прызнаць у сваёй душы і правы літоўскага і беларускага народаў... Калі даўнюю Польшчу трох народаў мы хочам замяніць на будучую федэратыўную супольнасць, калі мы хочам абвесціць, што славянам лепш будзе з намі, а не з расійскай дэспатыяй, то гэтую думку трэба вынесці з глыбіні душы ў шырокі свет грамадска-палітычнай дзейнасці. Абудзім сонных, паклічам іх да жыцця, будзем жа прытрымлівацца тых сродкаў, якія адначасова сумленныя і практычныя...”

²³ Szelągowski, Adam (1904). *Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w. Polska na przełomie wieków średnich i nowych*. Lwów: Nakł. B. Połonieckiego. – *Заўвага навуковага рэдактара.*

Гэта крэда польскай прагрэсіўнай моладзі, выказаная ў часопісе “Kuznica”*.²⁴ Большая частка польскага грамадства, агуманеная недаспелымі аматарамі “дыпламатычных польскіх магнатаў”, над пытаннем польска-літоўскай Уніі разважае па-ханжаску і сентыментальна, і не хоча наогул чуць пра факты, якія патрабуюць іншых пачуццяў і іншага мыслення. Палітычнае летуценне святкуе ў Польшчы свой найвялікшы трыумф, што выклікае абсалютную няздольнасць да рэальных і практычных дзеянняў, якія б адпавядалі патрабаванням дадзенага моманту. Атаясамленне польска-літоўскай Уніі з нейкай надпрыроднай з’явай, з нейкім “нацыянальным апакаліпсісам” ёсць недарэчнасцю, што даўно пацверджана польскімі гісторыкамі. Бо ўсялякі гістарычны факт, апроч станоўчых элементаў, хавае ў сабе адмоўныя элементы, зародкі дэградацыі. Ужо сам факт (нават калі абстрагавацца ад прычын) энергічнай (а значыць не хлуслівай!) рэакцыі літоўскага народу супраць гэтай Уніі, з’яўляецца выдатным доказам нетрываласці і нявечнасці любога прымірэння, абапёртага на права прывілеяў, якое крыўдзіць саслоўі, што прагнуць палітычнай вольнасці. Гэты факт ужо не абвергне сентыментальна-ханжаскі польскі патрыятызм, улюбёны ў сумнеўную “дагматыку” мінулай рэчаіснасці. Ніхто з літоўцаў не хоча спрачацца з тым, што польска-літоўскай Уніі наогул не было. Аднак большасць літоўцаў пярэчыць факту існавання гэтай даўняй Уніі ў дадзены момант.

І маю адвагу папраўдзе прызнаць, што няспыннае самаапраўданне гістарычнымі фактамі, якія ўжо перасталі фармаваць цэласнасць нацыянальнага жыцця, на маю думку, з’яўляецца банкруцтвам грамадскай ідэі, што вядзе да нараджэння летуценняў. Ідэйнае мінулае падпарадкоўваецца закону эвалюцыі, як усё, што нараджаецца ў чалавечай душы. З мінулага нараджаецца сучасная рэчаіснасць, якая з’яўляецца вынікам мінулай ідэі. Няма вечнай нязменнасці формаў. Вечная думка інакш праяўляецца сёння, чым учора. Таму таксама бунт літоўцаў супраць Уніі не з’яўляецца абсурдам, гэта няўмольны вынік памылак мінулага, якія патрабуе прызнаць гістарычная праўда. Мінулае не існуе незалежна ад рэчаіснасці; наадварот, яно як бы пакутуе ў сучаснасці, каб будучыня была лепшай.

Фанатычная кансервацыя ідэі мінулага, дрэнна зразуметай, а таму адарванай ад рэальнай сферы эвалюцыйнага дзеяння, з’яўляецца шкоднай праявай палітычнай недаспеласці. Ідэі мінулага трэба адра-

²⁴ Sprawa litewsko-białoruska pod zaborem rosyjskim Kuznica 1904, № 2. – *Заўвага аўтара.*

джаць у сабе, каб яны былі выразам безупыннасці ўсяго развіцця, а не толькі аднаго моманту, любаванне якім пагражае нацыі смерцю.

Даўняя форма польска-літоўскай Уніі, якая апырэрна выключае саўдзел народу ў нацыянальна-палітычным жыцці, насамрэч з’яўляецца прывідам, які прыгнятае нерашучых польскіх палітыкаў. Чаму? Толькі таму, што яна з’яўляецца антыгэзай рэчаісных, непадробленых патрэб дадзенага моманту, якіх ужо немагчыма пазбегнуць. “Братэрскай формы” прымірэння, за якую змагаўся вяшчун Адам, няма ў супольным жыцці трох нацый, і таму нельга знайсці спосаб вырашэння гэтай трагічнай праблемы. “Відавочны знак паяднання трох нацый” ужо не свеціць польскай нацыі, і таму “дух цемры” авалодаў польска-літоўска-рускімі думкамі і сэрцамі. Насуперак ідэі Касцюшкі і Міцкевіча, пачварны мур пачынае вырастаць на мяжы паміж нацыямі, а жажлівыя Міражы падманваюць экзальтаваныя душы, што гінуць у цёмнай далечыні палітычнай ілюзіі.

Сапраўды, надзвычай сумныя гэтыя разважанні!

Аднак ужо час зразумець, што ўсялякая Унія мусіць быць добраахвотным актам, не вымушаным і не навязаным гвалтам, і гэта зараз прызнаюць і так дзейнічаюць некаторыя польскія палітычныя партыі. Навязванне сучаснасці ідэі мінулага з’яўляецца злачыствам, якое заклікае да помсты. Учораўні дзень не можа быць сённяшнім, а сённяшні – заўтрашнім. Такі закон безупыннасці. Жадаць увязнення явы (рэчаіснасці) у сне (мінулым) раўназначнае памкненню спыніць кручэнне зямлі вакол сваёй восі. Сказана, што “будучыня вечна папраўляе мінулае” (Норвід*). І сапраўды, сучаснасць выпраўляе супольнае гістарычнае мінулае Польшчы і Літвы. Яна выкрэслівае з “кнігі сноў” хлуслівыя словы і пакідае толькі вечныя словы. Дык пазнаем жа вечнасць гэтых словаў і на іх збудуем дзеянне магутнай будучыні. На хлусні можна будаваць толькі гарэмы. Толькі на праўдзе будзеца велічны храм вызвалення нацыянальнага духу, які ўзвышаецца вялізнымі вежамі ўверх – высока – туды, дзе свеціць сонечныя шаты вечнай любові Пана Бога...

* * *

Зараз сапраўды настаў час, які патрабуе быць шляхетным, велікадушным, спагадлівым, папросту рыцарскім. Літвін мусіць пазнаць паляка, а паляк літвіна. Гэта ўзаемнае пазнанне знішчыць

нянавісьць пагарды, якая з'яўляецца адзінай крыніцай непаразумення. Польская інтэлігенцыя павінна пазнаць сапраўдную Літву, якая праяўляецца не ў звадніцтве, а ў ахвярнай ідэйнасці яе найлепшых сыноў. Толькі той любіць, хто ўмее і хоча пазнаваць. Не любіць той, хто не хоча пазнаваць ісціны. Літоўская нацыя, як вялікае мора, ужо перажыла перыяд унутранага ачышчэння. Зараз пачынаецца перыяд сапраўднага дзеяння, калі пачне прамаўляць ужо не палкасць шляхціча, а спакойная мужнасць тых, хто моўчкі ўдасканальваўся ў дзеянні. Няхай пашыраецца прызнанне рэдактараў новазаснаваных літоўскіх выданняў у Вільні і ў Пецяярбургу,²⁵ якое выяўлена ў шляхетных словах: “Сёння, распачынаючы наша культурнае жыццё, мы хацелі б, каб нашы стасункі з суседзямі былі толькі сяброўскім. Паколькі мы – малая і слабая нацыя, то не прагнем чапляць і крыўдзіць нашых вялікіх суседзяў (то бок польскую і расійскую нацыі). Мы толькі жадаем, каб гэтыя два вялікіх суседа абыходзіліся з намі справядліва і па-хрысціянску!” Няхай жа гэта шчырае прызнанне, паўтаруся, будзе запаведдзю мужчынскай спеласці літоўскай нацыі і гарантыяй уз'яднання ў духу любові.

Няхай жа злучаюцца прыгнечаныя супраць прыгнятальнікаў! Гэта – сапраўдная, сённяшняя ідэя Уніі Літвы з Польшчай. Любоў трэба праяўляць не за кілішкам, напоўненым сентыментальна дурманлівым напоем, не за сталом, застаўленым ежай гідкага перанасычэння, што нараджае цынiзм нудоты, а толькі на арэне дзеяння, што ажыццяўляецца ў імя вольнасці нацый зямлі, у імя годнасці чалавека, адкупленай на Галгофе... Так трэба дзейнічаць у дадзены момант, калі сыны знішчэння прыміраюцца пад гукі трыумфальных гармат супраць дзіцячых нацый, якія з'яўляюцца “сумленнем Еўропы”, “соллю бяспраўнай зямлі Хрыстовай”... Зрабіць такім чынам – значыць уваскрэсіць даўні і забыты гераізм, аднавіць барацьбу з “сучасным Неронам” і перамагчы верай у крыж Галгофы, у бляск Ранку Уваскрашэння...

²⁵ “Vilniaus žinios” (“Віленскія навіны”) – першая літоўская газета, выдаваная Пятрасам Вілейшысам. “Lietuvių laikraštis” (“Літоўскі часопіс”) – штотыднёвік, выдаваны А. Смілгам. – *Заўвага аўтара.*